

KS. ZENON KLAWIKOWSKI SDB

DUCHOWOŚĆ WYCHOWAWCY W STYLU ŚW. JANA BOSKO

I. O JAKIEJ DUCHOWOŚCI MÓWIMY?

Rozważając zagadnienie duchowości wychowawcy w stylu św. Jana Bosko, można wyodrębnić trzy zasadnicze elementy określające pole refleksji wytyczone tak ujętym tematem: 1) termin *duchowość*, 2) osoba *wychowawcy*, jego doświadczenie duchowe oraz *wychowanie* jako pole ludzkiej aktywności, które staje się wyrazem duchowości oraz 3) doświadczenie wychowawczo-duchowe św. Jana Bosko stanowiące punkt odniesienia dla duchowości wychowawcy.

1. Znaczenie terminu „duchowość”: życie według Ducha

Jak rozumiemy termin „duchowość”? Spotyka się różne określenia: duchowość katolicka, protestancka, hiszpańska, francuska, wschodnia, jezuicka, franciszkańska, ale także duchowość hinduska, islamska. Używa się także sformułowań „duchowość ekologii”, „duchowość bezdroży”, „duchowość narkomanów” itd. Chociaż w języku polskim słowo „duchowość” jest coraz częściej używane, nie tylko na polu życia religijnego, to jednak nie zostało ono jeszcze zdefiniowane we współcześnie wydanych, powszechnych słownikach i encyklopediach¹. Warto przybliżyć jego znaczenie w kontekście chrześcijaństwa.

Pojęcie „duchowość” w kontekście chrześcijaństwa oznacza życie i działanie człowieka pod natchnieniem Ducha Świętego². Źródłem duchowości jest wejście

¹ Por. *Nowa encyklopedia powszechna PWN*, Warszawa 1995; *Multimedialna encyklopedia PWN*, Warszawa – Wrocław 2000.

² Por. J. E. Vecchi, *Spiritualità salesiana. Temi fondamentali*, Elledici Torino 2001, s. 11; J. Struś, *Spiritualità* [w:] *Dizionario di scienze dell'educazione* (a cura di José Manuele Prelezo), Elle Di Ci Torino 1997, s. 1051; *Carta della Missione della Famiglia Salesiana*, Roma 2000, art. 22.

w zażyłość z Duchem Świętym i zakotwiczenie własnego życia w Jego jednoczącej mocy miłości³. Jan Paweł II wyjaśnia, że „duchowość oznacza żywe uczestnictwo w mocy Ducha Świętego”⁴.

Mówiąc o duchowości — życiu w Duchu Świętym, musimy najpierw odnieść się do Jezusa Chrystusa. On jest źródłem, wzorem i modelem każdej duchowości. Duch Święty bowiem zamieszkiwał w najwyższym stopniu w Jezusie Chrystusie. Jest On nazywany „Duchem Chrystusa” (Rz 8, 11), „Duchem Syna” (Gal 4, 6), „Duchem Pana” (2 Kor 3, 18).

Jezus z Nazaretu został poczęty z Ducha Świętego (por. Łk 1, 35), w Jego mocy rozpoczął swoją działalność publiczną (por. Łk 4, 18.21). Jezus Chrystus pełniący wolę Ojca jest ukazany jako „pełen Ducha Świętego” (Łk 4, 1), który „przebywał w Duchu Świętym” (Łk 4, 1), działa w „mocy Ducha Świętego” (Łk 4, 14). Jest w najpełniejszym sensie Człowiekiem duchowym, nie poddanym żądom tego świata (por. Łk 4, 1–13). Duch Święty otacza Go chwałą (por. J 16, 14).

Chrystus Pan po powstaniu „z martwych” rzekł do swoich uczniów: „Weźmijcie Ducha Świętego” (J 20, 21). Kto przyjmuje Ducha Świętego staje się nowym człowiekiem zrodzonym z Ducha. Mówi Chrystus Pan do Nikodema: „jeśli ktoś się nie narodzi z wody i z Ducha, nie może wejść do królestwa Bożego. To, co się z ciała narodziło, jest ciałem, a to, co się z Ducha narodziło, jest duchem” (J 3, 5–6).

Posiadanie Ducha było uważane we wspólnocie pierwszych chrześcijan za kryterium komunii z Bogiem (por. 1 J 3, 24; 4, 13). Przykładem życia w Duchu Świętym we wspólnocie pierwszych chrześcijan jest Maryja, „pełna łaski”, na którą Duch Święty zstąpił i osłonił Ją „swoim cieniem”, by poczęła i urodziła Jezusa (Łk 1, 35). Życie w Duchu dotyczy także św. Jana Chrzciciela (por. Łk 1, 15), św. Elżbiety (por. Łk 1, 41), Symeona (por. Łk 2, 25–26), Apostołów (por. Dz 2, 4), zwłaszcza św. Piotra (por. Dz 4, 8), św. Pawła (por. Dz 13, 2.9nn; 16, 6; 20, 22n), św. Szczepana (por. Dz 6, 5.10; 7, 55) czy Filipa (por. Dz 8, 26–40) i innych.

Być chrześcijaninem oznacza „pozwolić się prowadzić Duchowi Bożemu” (Rz 8, 14), „być w Duchu” (Rz 8, 9), „być mieszkaniem Ducha” (Rz 8, 11). Życie człowieka w Duchu Świętym i przez Ducha rozpoczyna się przez wiarę i sakrament chrztu św. (1 Kor 1, 13). Od tego momentu wierzący żyje w „Duchu” (Gal 5, 25; Rz 8, 9) i powinien dać się prowadzić Duchowi (por. Gal 5, 18; Rz 8, 14).

³ Por. I. Viganó, *Duchowość salezjańska w służbie nowej ewangelizacji. List okólny Przełożonego Generalnego Salezjanów. Rzym, 15 sierpnia 1990 r. Uroczystość Wniebowzięcia NMP* (Atti 334), Kraków 1991, s. 16.

⁴ Giovanni Paolo II, *Discorso ai Capitolari salesiani (1 maggio 1990)* [w:] *Capitolo Generale 23 dei salesiani di don Bosco, Educare i giovani alla fede: Documenti Capitolari (Roma, 4 III – 5 V 1990)*, Ed. SDB, Roma 1990, s. 334.

Czym się charakteryzuje życie w Duchu?

1) Życie w Duchu wyraża się nowym sposobem istnienia człowieka jako dziecka Bożego (por. Rz 8, 15–17). Ostatecznym owocem, wieńczącym całą działalność Ducha Świętego, jest dar synostwa Bożego udzielony człowiekowi poprzez życie wiarą w Chrystusa (por. Rz 8, 12–17)⁵. „Przez Niego jedni i drudzy w jednym Duchu mamy przystęp do Ojca” (Ef 2, 18). Daru dziecięstwa Bożego nie należy rozpatrywać jedynie w sensie prawnym czy metaforycznym, ale w znaczeniu dosłownym jako nową egzystencję. Duch Święty przenika całe nasze życie i ukierunkowuje nas całkowicie i wyłącznie na Boga w Jezusie Chrystusie. Człowiek żyjący w Duchu staje się „nowym stworzeniem”, „nowym człowiekiem” włączonym w szczególną formę zażyłości z Bogiem, staje się uczestnikiem życia Bożego oraz dóbr Królestwa Bożego: „Sam Duch (Święty) wspiera swym świadectwem naszego ducha, że jesteśmy dziećmi Bożymi. Jeżeli zaś jesteśmy dziećmi to i dziedzicami...” (Rz 8, 16n). Człowiek w Duchu Świętym rozpoznaje oblicze Boga jako Ojca: „Bóg wysłał do serc naszych Ducha Syna swego, który woła: Abba, Ojciec!” (Gal 4, 4–6; por. Rz 8, 2). Istnienie człowieka w Duchu nabiera nowego znaczenia i nowego sensu: „Czyż nie wiecie, że członki wasze są świątynią Ducha Świętego, który w was mieszka, którego macie od Boga, i że nie należycie tylko do siebie” (1 Kor 6, 19).

2) Życie w Duchu wyraża się nowym sposobem myślenia — nową świadomością kształtowaną przez wiarę jest nabywaniem mądrości Bożej. Duch Święty, który jest nazywany „Duchem prawdy”, prowadzi człowieka do poznania całej prawdy (por. J 16, 13). Daje zrozumienie spraw Bożych, daje światło widzenia świata, człowieka i całego istnienia od strony Bożej. On, Paraklet, urzeczywistniając dzieło zbawcze, przekonuje „świat o grzechu, o sprawiedliwości i o sądzie” (J 16, 8).

Duch Święty odsłania wierzącym życie wewnętrzne Trójcy Świętej, zamysły Bożej miłości i zbawienia świata oraz pozwala poznać misterium Chrystusa⁶: „Tego, co Boskie, nie zna nikt, tylko Duch Boży” (1 Kor 2, 11). Chrystus Pan powie swoim uczniom o Duchu: On „nauczy was wszystkiego i przypomni wam wszystko, czego Ja was nauczyłem” (J 14, 26). W konsekwencji „nikt też nie może powiedzieć bez pomocy Ducha Świętego »Panem jest Jezus«” (1 Kor 12, 3). Duch Chrystusowy uczy wierzących „mądrości krzyża” oraz rozeznawania darów Bożych (por. 1 Kor 2, 10–12).

3) Życie w Duchu Świętym prowadzi do nowego typu relacji międzyludzkich, jest zaczynem zjednoczenia przez miłość, jest doświadczeniem komunii i współ-

⁵ Por. H. Langkamer, *Pneumatologia św. Pawła [w:] Duch Święty — Duch Boży*, red. L. Stachowiak, R. Rubinkiewicz, Lublin 1985, s. 66.

⁶ Por. KKK, nr 687.

noty Kościoła. Duch Święty nieustannie zabiega o jedność Ciała Chrystusa (por. 1 Kor 12, 13), o jego wspólne dobro (por. 1 Kor 12, 7), o jego wzrost (por. 1 Kor 14, 4). Pozwalając wiernym uczestniczyć w życiu Trójcy Świętej, życiu komunii Osób Boskich, życiu polegającym na Miłości (1J 4, 7–8), rozlewa na serca ludzkie dar jedności i pragnienie zjednoczenia w miłości. Uzdalnia On człowieka do relacji opartych na miłości, która czerpie swą moc z komunii Trójcy Świętej: „Albowiem miłość Boża rozlana jest w sercach waszych przez Ducha Świętego, który jest nam dany” (Rz 5, 5; 8, 15).

4) Następnie życie w Duchu Świętym jest nowym sposobem działania człowieka promieniującym mocą, entuzjazmem, świadectwem (por. Dz 1, 8; 13, 52; J 15, 27). Męczeńska śmierć św. Szczepana, Apostołów i wielu męczenników początków Kościoła jest rezultatem tej nowości (por. Dz 6, 3n).

Duch Święty, uświęcając człowieka, obdarza go darami łaski i charyzmatami, które czynią go zdolnym do postępowania przekraczającego jego naturalne możliwości. Owocami Ducha są takie dary, jak „miłość, radość, pokój, cierpliwość, uprzejmość, dobroć, wierność, łagodność, opanowanie” (Gal 5, 22n), nadzieja usprawiedliwienia (por. Ga 5, 5), wolność dziecka Bożego: „gdzie Duch Pański, tam Wolność” (2 Kor 3, 17b). Duch Święty przychodzi również z pomocą w modlitwie i pomaga realizować wolę Bożą (por. Rz 8, 26n).

2. Jaka treść kryje się w wyrażeniu „duchowość wychowawcy”?

Pierwszym i kluczowym zadaniem kultury człowieka jest jego wychowanie. Jan Paweł II poucza: „nie ulega wątpliwości, że pierwszym i podstawowym faktem kultury jest sam człowiek duchowo dojrzały — czyli człowiek wychowany, zdolny wychowywać samego siebie i drugich”⁷; „w wychowaniu bowiem chodzi właśnie o to, ażeby człowiek stawał się coraz bardziej człowiekiem”⁸. Wychowanie prowadzi zatem do pełni człowieczeństwa, do pełnego integralnego rozwoju. W wychowaniu nie można pominąć osoby ludzkiej z duchem i ciałem, jej całego bogactwa i godności, uwzględniając jednocześnie naturalne dążenie do transcendencji i religijności⁹. Źródłem autentycznej kultury człowieka i jego rozwoju przez wychowanie jest jego duchowość. Jest ona gwarantem kultury prawdziwie

⁷ Jan Paweł II, *Przemówienie w UNESCO (2 czerwca 1980)*, nr 12 [w:] *Przemówienia i homilie Ojca św. Jana Pawła II*, red. J. Poniewierski, Kraków 1997, s. 276.

⁸ *Ibidem*, nr 11.

⁹ Por. A. Mercatali, *Educazione* [w:] *Dizionario Enciclopedico di Spiritualità* (a cura di Ermanno Ancili), Roma 1990, s. 869.

uszlachetniającej człowieka. Autentyczna kultura jest manifestacją duchowości¹⁰. Kultura, jej fundament — wychowanie oraz życie duchowe i wiara człowieka wzajemnie się przenikają i warunkują, stanowiąc wspólny program: „pedagogię świętości”¹¹.

Punktem szczytowym, „pełnią”, do której zmierza wychowanie i cały rozwój człowieka wraz z jego kulturą, jest osoba Jezusa Chrystusa, „Człowiek Doskonały” (Ef 4, 13). W Nim młody człowiek odkrywa ostateczny sens swego istnienia, rozwoju i wychowania. On jest spełnieniem pragnień wszystkich religii¹². „Chrystus, prawdziwy Bóg i prawdziwy człowiek, Pan kosmosu, jest także Panem historii, jest »Alfą i Omega«, »Początkiem i Końcem«. W Nim wypowiedział Ojciec ostateczne słowo o człowieku i jego dziejach”¹³. „Jezus Chrystus jest nowym początkiem wszystkiego. Wszystko w Nim odnajduje siebie, zostaje przyjęte i oddane Stwórcy, od którego wzięło swój początek”¹⁴. Ewangelia Jezusa Chrystusa, dobra nowina, odnawia ustawicznie życie i kulturę człowieka, umacnia i „niejako użyźnia od wewnątrz” w Chrystusie¹⁵.

W świetle objawienia Bożego to Bóg jest wychowawcą w pełnym tego słowa znaczeniu. Naród Wybrany był „wychowywany” przez Boga poprzez pouczenia i próby, co znalazło swój wyraz w słowach Księgi Powtórzonego Prawa: „Uznaj w sercu, że jak wychowuje człowiek syna, tak Pan Bóg twój, wychowuje ciebie” (por. Pwp 8, 5). Izrael prowadzony i wychowywany przez Boga stał się nowym Ludem Bożym, którego jedynym i autentycznym nauczycielem jest Jezus Chrystus (por. J 13, 12–17; 16, 12–15). Chrystus Pan, doskonały nauczyciel, słowem i czynem poucza, daje konkretny przykład życia pierwszym i najważniejszym przykazaniem miłości (por. J 13, 34–35). Po Zmartwychwstaniu Jezusa Chrystusa dzieło wychowania dopełnia Duch Święty. Podstawową funkcją Ducha jest nauczanie, uświęcanie, wychowanie: „On [...] — powie Chrystus — nauczy was wszystkiego i przypomni wam wszystko, czego Ja was nauczyłem” (J 14, 26). Duch Święty w tym procesie wychowania człowieka posługuje się ludźmi wiary¹⁶.

Św. Jan Bosko postrzegał dzieło wychowania i rozwoju duchowego człowieka jako współdziałanie z Bogiem oraz rzecz najbardziej wzniosłą duchowo. Do współpracowników mówił 16 maja 1878 r. w Turynie: „Chcecie uczynić dobrą

¹⁰ Por. J. E. Vecchi, *Duc in altum al mare aperto e verso il profondo. Strenna 2002*, Istituto Figlie di Maria Ausiliatrice Roma, 2001, s. 9.

¹¹ Jan Paweł II, *List Apostolski „Novo millennio ineunte”*, Częstochowa 2001, nr 31.

¹² Por. Jan Paweł II, *List Apostolski „Tertio millennio adveniente”*, Poznań 1995, nr 6.

¹³ *Ibidem*, nr 5.

¹⁴ *Ibidem*, nr 6.

¹⁵ Por. *Gaudium et spes*, nr 58.

¹⁶ Por. X. Léon-Dufour, *Wychowanie [w:] Słownik teologii biblijnej*, red. X. Léon-Dufour, Poznań – Warszawa 1985, s. 1085–1089.

rzecz? Wychowujcie młodzież. Chcecie uczynić rzecz świętą? Wychowujcie młodzież. Chcecie uczynić rzecz boską? Wychowujcie młodzież, a nawet wśród rzeczy boskich wychowanie jest rzeczą najbardziej boską¹⁷. Wychowawca pełni funkcję pośrednika między Bogiem a młodym człowiekiem. Jest świadkiem i manifestacją tej miłości, jaką Bóg darzy ludzi młodych.

Spotykamy się z duchowością kapłańską, małżeńską, zakonną, osób świeckich itd. W tych sformułowaniach podkreśla się, że życie w Duchu Świętym jest ściśle zespolone z funkcjami pełnionymi przez człowieka i jego stanem. Pragnie się uwypuklić, iż droga uświęcenia człowieka wiąże się z pełnionymi przez niego zadaniami życiowymi i jego stylem życia. Mówiąc o duchowości wychowawcy, mamy na myśli taki styl intensywnego życia duchowego, który jest udziałem wychowawcy dzieci i młodzieży, osoby oddanej pracy wychowawczej. Wychowanie dla takiej osoby stanowi centralny i fundamentalny wymiar jej życia duchowego, rozwoju, działania i uświęcenia.

Rozwój duchowy takiej osoby jest zatem ściśle uwarunkowany oddaniem i zaangażowaniem w pracę wychowawczą. Działalność wychowawcza staje się drogą świętości. Dobry i rzetelny wychowawca staje się jednocześnie świętym człowiekiem i wzorowym członkiem Ludu Bożego. Jest to życie w Duchu Świętym, który prowadzi, poucza i przemawia przez sytuacje wychowawcze, który pomaga odkrywać obecność Boga w wychowankach, który odsłania wolę Bożą w sytuacji, w jakiej znajduje się młody człowiek i w pełnionych posługach wychowawczych.

W duchowości wychowawcy praca wychowawcza staje się podstawowym posłannictwem życiowym, misją apostołską, realizacją „kapłaństwa powszechnego”. Chodzi zatem o taki styl wychowania i taką metodę pracy wychowawczej, które są wyznaczone inspiracją i wpływem ze strony Ducha Bożego, życiem w Duchu Chrystusa i na wzór Chrystusa. Chrystus Pan jest nazwany w Ewangelii „dobrym Nauczycielem” (por. Mk 10, 17), „dobrym Pasterzem” (J 10, 11), który przynosi i przekazuje „Dobrą Nowinę”, orędzie prawdy, autentycznej mądrości, nadziei rozwoju, wychowania, promocji i godności człowieka.

Wychowawca uczy się dostrzegać obecność Boga w codziennym trudzie wychowawczym, w zajęciach dnia związanych z prowadzeniem dzieł. Doświadczenie wychowawcze i duchowe ks. Bosko mówi, że często młodzież i jej zachowania są manifestacją znaków czasu, są głosem sumienia, odsłaniają brak autentyzmu świata ludzi dorosłych, niedoskonałości ich programów, niewierność przyjętym zasadom. Młodzież, która jest krytyczna, wrażliwa, szczerą i otwartą na sprawiedliwość, jest „głosem sprzeciwu”, narzędziem w ręku Boga w obronie autentycz-

¹⁷ G. Bosco, *Prima conferenza ai cooperatori di Torino (16 maggio 1878)* [w:] G. Bosco, *Scritti spirituali* [a cura di Joseph Aubry], Roma, tom II, s. 60–61.

nych wartości, mobilizuje do nawracania się, jest darem i pomocą we wzroście duchowym, jest często głosem prorockim.

3. Św. Jan Bosko wzorem życia w Duchu dla wychowawców

Doświadczenie pedagogiczne i duchowe św. Jana Bosko, wielkiego wychowawcy, jest bogactwem i darem dla wspólnoty Kościoła, dla założonej przez niego Rodziny Salezjańskiej, ale także dla całej społeczności ludzkiej. Pomimo upływu ponad 100 lat od jego śmierci mądrość wychowawcza z genialną zasadą prewencji Kapłana z Valdocco wciąż inspiruje, staje się przedmiotem studium, a także punktem odniesienia dla wielu środowisk edukacyjnych, nie tylko świata ludzi wierzących w Boga, ale również obojętnych religijnie i niewierzących. Jego myśl wychowawcza jest określana „pedagogią przyszłości”¹⁸. Uniwersalne wartości spoczywające u podstaw jego metody wychowawczej, takie jak godność osoby ludzkiej, radość i entuzjazm życia, dowartościowanie przyjaźni i głębokich więzi międzyosobowych, klimat wolności, rozwój integralny człowieka, akcent postawiony na twórczość i wartości kulturowe oraz jego osobiste walory duchowe czynią zeń wychowawcę uznawanego za wzór i przykład.

Dla wychowawców wierzących w Chrystusa św. Jan Bosko staje się przede wszystkim mistrzem i przewodnikiem duchowości — życia w Duchu Świętym. Papież Pius XI określił św. Jana Bosko „księciem wychowawców”¹⁹. Jan Paweł II nazywał go „mistrzem skutecznego i genialnego sposobu wychowania, którego należy strzec jak cennego daru i który trzeba rozwijać”²⁰, jest ono bowiem „profetycznym orędziem”²¹, wciąż aktualnym dla współczesnego świata. Papież widzi w nim „twórcę prawdziwej szkoły nowej i pociągającej duchowości apostołskiej w Kościele” i wzór wychowawcy-apostoła²².

Przykład duchowości, który ks. Bosko przekazał swoim następcom — duchowym synom i córkom — był ściśle związany z jego stylem życia wychowawcy i apostoła młodzieży. Była to duchowość wychowawczo-apostołska, która ostatecznie objawiła się świętością. Jan Paweł II przypomina, iż „ks. Bosko osiągnął swoją osobistą świętość poprzez działalność wychowawczą, przeżywaną z gorli-

¹⁸ Por. G. Avanzino, *Twórca pedagogii przyszłości*, ANSmag, Rok III (nr 46) grudzień 1999, s. 2–3.

¹⁹ Pius XI, Dekret *Geminata laetitia* (1 IV 1934) [w:] AAS 27 (1935), s. 285.

²⁰ Jan Paweł II, *List „Ojciec i nauczyciel”* (31 I 1988), Tipografia Poliglota Vaticana 1988, nr 5.

²¹ *Ibidem*, tytuł rozdziału II, nr 6–13.

²² *Ibidem*, nr 5 i 8.

wością i zapałem apostołskim, i że jednocześnie potrafił ukazać świętość jako konkretny cel swojej pedagogii. Właśnie owa wzajemna wymiana pomiędzy »wychowaniem« i »świętością« jest cechą wyróżniającą jego postać: ksiądz Bosko jest »świętym wychowawcą«²³.

Kościół poprzez kanonizację ks. Bosko potwierdza słuszność dokonanych przez niego wyborów na polu wychowania, wypracowanej metody, stosowanych środków i narzędzi procesu wychowawczego oraz kierunku i zamierzonego celu wychowawczego. Ustawia go na przedłużeniu tej linii wychowania, która w Objawieniu odnajduje swoje źródło i prototyp. Wychowawca z Valdocco jest przedłużeniem Bożego zamysłu wychowania, najpełniej objawionym i zmanifestowanym w Jezusie Chrystusie, a następnie przejętym i kontynuowanym w tradycji Kościoła. Świętość ks. Bosko, uznana oficjalnie przez Kościół, jest potwierdzeniem, że jego mądrość wychowawcza nie pochodzi „ani z krwi, ani z żądz ciała”, ale od Ducha Bożego, że jego program wychowawczy ma znamiona ewangeliczne, a jego ziemską egzystencja była życiem według Ducha Świętego.

Św. Jan Bosko osadził swoją duchowość w nurcie humanizmu chrześcijańskiego, inspirując się duchowością św. Franciszka Salezego²⁴, „gorliwego pasterza i doktora miłości”. Święty Biskup Genewy w swojej doktrynie duchowej ukazywał optymistyczny obraz Boga, wypływający z tego optymistyczny obraz człowieka, Jezusa Chrystusa jako Człowieka Doskonałego oraz powołanie ludzkie do naśladowania Syna Bożego, który z miłości przyszedł na świat. Wychowawca z Valdocco w świetle tej doktryny kierował się w swoim życiu „optymizmem wychowawczym”, „pedagogią świętości”, „Ewangelią wychowania” — czyli Dobrą Nowiną o wychowaniu i rozwoju człowieka.

Stał się inicjatorem duchowego doświadczenia w Kościele, które wyrasta z pola wychowania. Jest stawiany wychowawcom i duszpasterzom młodzieży za wzór do naśladowania. W naśladowaniu nie tyle chodzi, aby powielać zewnętrzne zachowania czy gesty. One są manifestacją ducha danego człowieka, jego życia w Duchu Świętym, który „tchnie, kędy chce” (J 3, 8). W naśladowaniu chodzi zatem o sięganie do motywacji, które kierowały danym człowiekiem, wartości, które organizowały jego życie, inspiracji pochodzących od Ducha Bożego, które wytyczały jego sposób działania. Konkretnym wyrazem tego „wnętrza” jest duchowość danej osoby. Święty Jan Bosko wyraził tę prawdę słowami: „Szedłem zawsze naprzód, jak Pan mnie prowadził i jak tego domagały się okoliczności”²⁵.

²³ *Ibidem*, nr 5.

²⁴ Por. I. Viganò, *Duchowość salezjańska w służbie nowej ewangelizacji...*, *op. cit.*, s. 22.

²⁵ MB XVIII, s. 36.

II. CHARAKTERYSTYCZNE ELEMENTY DUCHOWOŚCI WYCHOWAWCY W STYLU ŚW. JANA BOSKO

Gruntowna, posoborowa refleksja duchowych córek i synów ks. Bosko, zrzeszonych w ruchu kościelnym zwanym Rodziną Salezjańską²⁶, nad własną tożsamością pozwoliła wskazać na charakterystyczne przejawy duchowości wychowawcy wywodzące się z duchowej szkoły Wielkiego Wychowawcy. *Karta Postannictwa Rodziny Salezjańskiej*²⁷ wymienia następujące elementy tej duchowości: 1) harmonia między wychowaniem i ewangelizacją, 2) inspiracja płynąca od Jezusa Chrystusa, Dobrego Pasterza, 3) dynamiczna miłość apostołska, 4) duchowość codzienności manifestująca się w działaniu, 5) dobroć i serdeczność w kontaktach międzyludzkich, 6) modlitwa prosta, apostołska i głęboko osadzona w życiu i 7) kult Maryi — Mistrzyni.

1. Harmonia między wychowaniem i ewangelizacją. Zespolenie wszystkich sił, talentów i darów duchowych w działalności wychowawczej

Klasyczne formuły określające duchowość salezjańską brzmią: „ewangelizować, wychowując, i wychowywać, ewangelizując”²⁸, „łaska jedności”, „głębia apostołska”²⁹. Formuły te wyrażają głęboką jedność charakteryzującą duchowość wychowawcy w stylu ks. Bosko, która zespala harmonijnie dwa wymiary życia

²⁶ Rodzina Salezjańska św. J. Bosko jest zjednoczeniem wspólnot, instytutów zakonnych i świeckich oraz grup apostołskich, które żyją tym samym duchem salezjańskim, wywodzącym się od św. Jana Bosko, podejmują w różnych zakresach to samo postannictwo młodzieżowe, zobowiązują się do wzajemnej współpracy i współdziałania, są oficjalnie uznane. W świecie istnieje 21 gałęzi Rodziny Salezjańskiej zrzeszających ponad 400 000 członków, ponadto 27 grup, wspólnot i zgromadzeń zakonnych zgłosiło chęć przynależności do RS. W Polsce istnieje obecnie 7 gałęzi RS: Salezianie Ks. Bosko, Córki Maryi Wspomożycielki (Salezjanki), Stowarzyszenie Współpracowników Salezjańskich, Stowarzyszenie Byłych Wychowanków, Instytut Ochotniczek Ks. Bosko, Stowarzyszenie Maryi Wspomożycielki Wiernych, Zgromadzenie św. Michała Archanioła.

²⁷ *Karta Postannictwa Rodziny Salezjańskiej (Carta della Missione della Famiglia Salesiana*, Ed. SDB, Roma 2000) jest owocem wspólnotowej refleksji przedstawicieli wszystkich gałęzi Rodziny Salezjańskiej na temat postannictwa i duchowości apostołskiej dzisiaj. Została ona podpisana przez ks. Juana Edmundo Vecchiego, Przełożonego Generalnego Towarzystwa Salezjańskiego w dniu 25 listopada 2000 r. W języku polskim ukazała się ona w styczniu 2001 r., wydana przez Inspektorat Towarzystwa Salezjańskiego w Krakowie.

²⁸ Por. *Carta della Missione della Famiglia Salesiana*, Ed. SDB, Roma 2000, art. 22.

²⁹ Por. I. Viganò, *Duchowość salezjańska w służbie nowej ewangelizacji...*, op. cit., s. 27.

wychowawcy-apostoła: wychowanie i ewangelizację, porządek natury i łaski, działanie człowieka i działanie Boga, doskonałość ludzką i świętość.

Odzwierciedleniem harmonijnego zespolenia różnych sprawności, talentów, pragnień i potrzeb była osobowość ks. Bosko. Święty Wychowawca z Valdocco, obdarzony przez Boga darami natury i łaski, był człowiekiem głębokiej harmonii i jedności. Był prawdziwym, dojrzałym człowiekiem, ubogaconym cnotami i zaletami ludzi Piemontu, z których się wywodził. Był on otwarty i umiał cenić rzeczywistość ziemską, geniusz ludzkiego umysłu i osiągnięcia techniki, a jednocześnie był człowiekiem Bożym, autentycznym świętym, ściśle zjednoczonym z Bogiem, człowiekiem żyjącym według Ducha. „Ubogacony darami Ducha Świętego, żył tak, jakby na oczy widział Niewidzialnego”³⁰.

Bogata osobowość ks. Bosko, otrzymane przez niego charyzmaty i łaski były wkomponowane w jego program życia wychowawczo-apostolskiego, były twórczo wykorzystane w służbie ubogiej i opuszczonej młodzieży. Swoją program życia apostolskiego realizował z mocą, wytrwałością i konsekwencją wśród wielu trudności, przeszkód i kryzysów³¹.

Cała salezjańska działalność wychowawcza posiada profil duchowy. Jest odzwierciedleniem miłości, która ma swoje źródło w Bogu, który „uprzedza każde stworzenie swoją Opatrznością, towarzyszy mu swoją obecnością i zbawia, obdarzając życiem”³². I odwrotnie — jego głębia życia w Duchu Świętym odnajduje swoją manifestację w działalności wychowawczej i posłudze wobec młodego człowieka. Działalność ta otwiera się na wszelkie bogactwa kultury i promocji człowieka, na wszelkie przejawy solidarności międzyludzkiej i troskę o wspólne dobro.

Szczególnym przejawem „łaski jedności” była u ks. Bosko realizowana zasada życiowa: „wychowywać — ewangelizując, ewangelizować — wychowując”. Według zamysłu ks. Bosko, wychowanie winno łączyć się z wprowadzaniem młodego człowieka w przyjaźń z Jezusem Chrystusem — szczytem doskonałości. Był przekonany, że rozwój ludzki domaga się rozwoju duchowego i to ukierunkowanego na życie Ewangelią, tworząc jeden współbrzmiący proces rozwoju integralnego. Punktem docelowym tego rozwoju była świętość.

Ks. Bosko powyższy program określał: „uczciwy obywatel i dobry chrześcijanin”³³, wskazując z jednej strony ideał wychowawczy, a z drugiej ściśle współbrzmienie w ramach salezjańskiej duchowości apostolskiej porządku przyro-

³⁰ Por. *ibidem*, art. 21.

³¹ *Ibidem*.

³² *Ibidem*, art. 20.

³³ Por. *Carta della Missione...*, *op. cit.*, art. 8.

dzionego z nadprzyrodzonym. Program wychowawczy staje się jednocześnie elementem duchowości, a metoda wychowawcza utożsamia się z życiem w Duchu Świętym. „Łaska jedności” wskazuje, że wychowawca oddziałuje na wychowanca całym swoim życiem: swoją „filozofią życia”, tym, co mówi, tym, co jest przedmiotem jego fascynacji i pragnień, tym, co czyni swoją modlitwą i kontaktem z Bogiem oraz moralnością.

Według duchowości salezjańskiej, wychowawca osiąga swoją świętość przez praktykę wychowania i apostołowania wśród dzieci i młodzieży. Dla niego spełniać swoje obowiązki wychowawcze oznacza postępować drogą według Ducha Świętego. Jego życie duchowe jest ukierunkowane na pracę wychowawczo-apostolską, a działalność wychowawczo-apostolska znajduje swoje dopełnienie, źródło, moc i energię w zjednoczeniu z Bogiem na modlitwie i sakramentach świętych. Zająęcia nie są przeszkodą w drodze do Boga, ale pomocą i ukierunkowaniem.

2. Czerpanie inspiracji z oblicza Jezusa Chrystusa, Dobrego Pasterza

U podłoża każdej duchowości leży przyjaźń z Jezusem Chrystusem, a dążenie do komunii i zjednoczenia z Nim stanowi opcję fundamentalną chrześcijanina. Jezus Chrystus, Człowiek doskonały, jest punktem docelowym procesu rozwoju człowieka oraz całego dzieła wychowania.

U źródeł duchowości salezjańskiej odnajdujemy fascynację obliczem Jezusa Chrystusa, Dobrego Pasterza, i jego stylem docierania do samej głębi serca człowieka i jego duchowej przemiany metodą dobroci, cierpliwości, łagodności, perswazji, ukazywania jego godności i powołania do świętości. Ks. Bosko wskazuje Go swoim współpracownikom jako „Mistrza, przewodnika, wzór”³⁴. „Jezus Chrystus — pisał — stał się małym z maluczkimi i dźwigał nasze słabości. On jest nauczycielem wychowawczej dobroci [...] nie złamał trzciny nadłamaney ani nie zgasił tlejącego knotka. Oto nasz wzór”³⁵.

Jezus Chrystus — Dobry Pasterz jest ikoną „Ojca”, obrazem Boga Niewidzialnego, Jego Miłosierdzia, uprzedzającej miłości manifestującej się Opatrznością. Chrystus Pan powie: „Ja jestem dobrym pasterzem. Dobry pasterz daje życie swoje za owce... Ja przyszedłem po to, aby (owce) miały życie, i miały je w obfitości” (J 10, 11 i 10).

³⁴ Por. J. Bosko, *Z Duchowego Testamentu* [w:] *Konstytucje Towarzystwa św. Franciszka Salezego. Dodatek*, Rzym 1986, s. 449.

³⁵ G. Bosco, *Lettera da Roma* [w:] *Costituzioni della Società di san Francesco di Sales. Scritti di Don Bosco*, Roma 1984, s. 248.

Jezus Chrystus, Dobry Pasterz, wrażliwy na to, co małe, słabe, potrzebujące pomocy i wsparcia, jest inspiracją dla chrześcijańskiego wychowawcy. Pełen mocy Ducha Świętego wspaniałomyślnie służył potrzebującym, uzdrowiał chorych, wskrzeszał umarłych, z nadzieją głosił nadejście Królestwa Bożego...

Ks. Bosko w lekturze Ewangelii odkrywał uprzywilejowaną miłość Jezusa Chrystusa do ludzi młodych³⁶. Orędzie Ewangelii ujawnia w wielu miejscach tę miłość. „Jezus Chrystus kocha ich” (Mk 10, 2: „spojrzał z miłością na niego, umiłował go”); chciałby ich mieć obok siebie (Mt 19, 14–15; Mk 10, 13–16; Łk 18, 15–17: „pozwólcie dzieciom przyjść do Mnie...”, Łk 19, 46–48: „kto przyjmuje jedno z tych najmniejszych, Mnie przyjmuje”), zaprasza młodych do pójścia za Nim (Mt 19, 16–26; Mk 10, 17–22: bogaty młodzieniec); uzdrowia ich (J 4, 46–54; „Idź, syn twój żyje...”); wskrzesza ich (Łk 7, 11–15: „Młodzieńcze, tobie mówię, wstań”; Mk 5, 21–23; Łk 8, 40–45: córka Jaira); uwalnia ich od szatana (Mk 17, 14–18; Łk 9, 37–43: wypędza szatana z pewnego chłopca; Mt 15, 21–28; Mk 7, 24–30; i z córki kobiety kananejkiej lub syrofenicjanki); wyróżnia ich darem przebaczenia (Łk 15, 11–32: przypowieść o synu marnotrawnym); posługuje się nimi przy czynieniu cudów (J 6, 11–15: „Jest tu jeden chłopiec, który ma pięć chlebów jęczmiennych i dwie ryby...”)³⁷.

Serce wychowawcy salezjańskiego napełnia się tajemnicą paschalną Jezusa Chrystusa, aby gruntowniej i głębiej przeniknąć serce ubogiego i potrzebującego pomocy człowieka młodego. Jezus Chrystus, przyjaciel maluczkich i ubogich pomaga z wiarą wejrzeć w głębię ludzkiego serca, uczy dawać siebie innym, postawy cierpliwości, znoszenia urazów, pomaga z nadzieją, wytrwałością i entuzjazmem codziennie podejmować trud wychowania. Według ks. Bosko Bóg jest obecny w życiu ludzi młodych i objawia się przez nich. To kontakt z ludźmi młodymi jest motorem duchowego wzrostu, inspiracją do odczytywania znaków czasu, impulsem do ustawicznego nawracania się, życia w prawdzie i zawierzenia Bogu.

³⁶ Por. G. Bosco, *Giovane Provedutto (fragments)* [w:] G. Bosco, *Scritti spirituali...*, op. cit., tom I, s. 115–116: „Impercioché quantunque egli (Iddio) ami tutti gli uomini, come opera delle sue mani, tuttavia porta una particolare affezione ai giovanetti, formando in essi le sue delizie: Deliciae meae esse cum filiis hominum. Dunque voi siete la delizia e l'amore di quel Dio che vi cred...”; św. Jan Bosko we wstępie do Regulaminu Oratorium św. Franciszka Salezego pisze: „Le parole del Santo Vangelo che ci fanno conoscere essere il Divin Salvatore venuto dal cielo in terra per radunare insieme tutti i figliuoli di Dio, dispersi nelle varie parti della terra, parmi che si possano letteralmente applicare alla gioventù dei nostri giorni. Questa porzione la più delicata e la più preziosa dell'umana Società, su cui si fondano le speranze di un felice avvenire, non è per se stessa di indole perversa” ([w:] *Giovanni Bosco. Scritti pedagogici e spirituali* (a cura J. Borrego, P. Braido, A. Ferriera Da Silva...), Roma 1987, s. 41; por. także MB II, s. 45).

³⁷ J. Vecchi, *Wskazania w odniesieniu do praktyki duchowości salezjańskiej. Niektóre kluczowe momenty zawarte w nauczaniu ks. Idziego Viganò* [w:] *Dokumenty Rady Generalnej*, nr 354, Kraków 1995, s. 13.

Nie da się wyjaśnić „serca oratoryjnego” ks. Bosko w oderwaniu od Jezusa Chrystusa i Jego Ewangelii. W Jezusie Chrystusie, „nowym Człowieku” „Boska pedagogia” osiągnęła swój cel, a cała kultura i dzieło wychowania odnajdują swój punkt kulminacyjny. „Jezus Chrystus jest nowym początkiem wszystkiego. Wszystko w Nim odnajduje siebie, zostaje przyjęte i oddane Stwórcy, od którego wzięło swój początek”³⁸. Jezus Chrystus, Boski Nauczyciel, który najdoskonalej zna tajemnice ludzkiego serca, określa etapy wzrostu i nabywania świętości przez człowieka. On swoim życiem wskazuje właściwy kierunek rozwoju i wychowania ludzi młodych, wskazuje szczyt doskonałości. On też nadaje ostateczny sens ludzkim poszukiwaniom, trudom i dążeniom. On jest natchnieniem salezjańskiego wychowawcy i nauczyciela.

3. Dynamiczna miłość wychowawczo-duszpasterska

Duch Święty obdarzył ks. Bosko szczególną wrażliwością na świat ludzi młodych, zwłaszcza „zagrożonych i ubogich” oraz na ich potrzeby³⁹. „Wierście mi — powtarzał — że wszystko, czym jestem, jest całkowicie dla was, dniem i nocą, rano i wieczorem, w każdej chwili. Nie mam innego celu jak tylko troskę o wasze dobro moralne, umysłowe i fizyczne”⁴⁰; „tu z wami czuję się dobrze. Moje życie, to właśnie przebywanie wśród was”⁴¹.

Ks. Bosko był przekonany, że Bóg kocha młodzież i że jest ona umiłowaną częścią ludzkiej społeczności: „Pamiętajcie chłopcy — mówił — że jesteście radością Pana”⁴². Miłość apostołską do młodego człowieka określała rytm i styl życia Wielkiego Wychowawcy, była mu programem życia, głównym motywem przedsięwzięć i poczynań duszpasterskich, fundamentalnym motywem jego działania: „Dla was studiuje, dla was pracuję, dla was żyję i za was jestem gotów także oddać życie” — powtarzał ks. Bosko swoim chłopcom⁴³. Jego miłość do chłopców miała bardzo konkretny i praktyczny wyraz. Była to miłość wychowawcza i duszpasterska. Starła się zaradzić ich potrzebom materialnym, psychicznym, społecznym ze szczególnym uwrażliwieniem i akcentem na potrzeby duchowe.

³⁸ Jan Paweł II, *List apostolski „Tertio millennio adveniente”*, nr 6.

³⁹ Por. *Carta della Missione...*, *op. cit.*, art. 2 i 4.

⁴⁰ MB VII, s. 503; cyt. za: Jan Paweł II, *List „Ojciec i nauczyciel”*, nr 14.

⁴¹ MB IV, s. 654: „Qui con voi mi trovo bene, è proprio la mia vita stare con voi”.

⁴² MB III, s. 605: „Ricordatevi, o giovani, che voi siete la delizia del Signore”.

⁴³ Ks. Ruffino, *Kronika Oratorium*, CAS 110, zeszyt 5, s. 10 — cyt. za *Konstytucje Towarzystwa św. Franciszka Salezego*, Rzym 1986, art. 14.

Miłość wychowawczo-duszpasterska jest centralnym i szczytowym punktem duchowości salezjańskiej, stanowi jej „serce i istotę życia salezjańskiego”⁴⁴. Jest ona generatorem rozwoju duchowego wychowawcy-apostoła, źródłem jego mocy apostoelskich, gorliwości, twórczości, entuzjazmu. Jest to miłość sięgająca swymi korzeniami miłości w Bogu, o której św. Paweł mówi: „miłość Boża rozlana jest w sercach naszych przez Ducha Świętego, który został nam dany” (Rz 5, 5). Bóg, według ks. Bosko, jest „pełnią miłości”, a droga jednoczenia się z Nim źródłem nabywania miłości⁴⁵.

Św. Franciszek Salezy tę centralną pozycję miłości wyraził w zdaniu: „Człowiek jest doskonałością stworzonego świata, duch jest doskonałością człowieka, miłość jest doskonałością ducha, a miłosierdzie (miłość — *carità*, która ma swoje źródło w Bogu) jest doskonałością miłości”⁴⁶. Ks. Bosko, który obrał św. Franciszka Salezego za Patrona swoich dzieł i przyjął jego hasło *da mihi animas* jako syntezę własnej duchowości, ustawił się w tym szerokim nurcie duchowym zainicjowanym przez św. Biskupa z Genewy⁴⁷. Ks. Bosko pisał, że jego metoda wychowawcza opiera się całkowicie na miłości czerpanej z Boga, a opisanej słowami św. Pawła: „Miłość cierpliwa jest, łaskawa jest... wszystko znosi... we wszystkim pokłada nadzieję, wszystko przetrzyma”⁴⁸.

Jest ona zatem darem łaski, owocem życia w Duchu Świętym: „miłość jest tym, co wyróżnia dzieci Boga” — twierdził ks. Bosko⁴⁹. Nie można bowiem kochać Boga i w konsekwencji drugiego człowieka bez pomocy Ducha Świętego: „Nam zaś objawił [to] Bóg — pisze św. Paweł przez Ducha, bowiem Duch przenika wszystko, również głębokości Boże... Tak też tego, co Boskie, nie poznał nikt, z wyjątkiem Ducha Bożego” (1 Kor 2, 10n). Ta miłość płynąca od Boga jest podstawowym motywem uznania i akceptacji siebie, jak i drugiego człowieka jako dziecka Bożego. Jest ona z natury swojej ukierunkowana na głoszenie Ewangelii, wychowanie do wiary, budowanie wspólnoty ludzi wiary, uświęcenie własne i innych.

Miłość wychowawczo-apostoelska, zespala jąca wymiar wertykalny z horyzontalnym, jest wyrazem zażyłości z Bogiem i zjednoczenia z Nim oraz praktycznej, operatywnej miłości drugiego człowieka. Miłość wychowawczo-apostoelska jest miłością osobową, interesuje się całym człowiekiem, dąży do ogarnięcia wszystkich jego wymiarów i przejawów życia i działania.

⁴⁴ *Carta della Missione...*, *op. cit.*, art. 24.

⁴⁵ G. Bosco, *Esercizio di divozione alla misericordia di Dio*, Torino 1847, s. 81.

⁴⁶ Cyt. za: I. Viganó, *Duchowość salezjańska w służbie nowej ewangelizacji...*, *op. cit.*, s. 22.

⁴⁷ *Ibidem*, s. 22–23.

⁴⁸ Por. J. Bosko, *System Prewencyjny w wychowaniu młodzieży* [w:] *Konstytucje Towarzystwa św. Franciszka Salezego. Dodatek*, Rzym 1986, s. 427.

⁴⁹ MB III, s. 607.

Miłość wskazana wychowawcom przez ks. Bosko zakłada wymiar ascetyczny: trud i wysiłek rozeznania, co jest dobre i co służy młodemu człowiekowi, wymaga dyscypliny wewnętrznej, by kierować się dobrem obiektywnym, a nie własnymi ambicjami i upodobaniami, domaga się nabywania zdolności słuchania i pokory, uporządkowania, jasnych i zdecydowanych wyborów, domaga się oczyszczenia serca, nawracania się i kształtowania wrażliwości. Miłość wychowawczo-duszpasterska ks. Bosko jest budowana na pokorze i zaufaniu do Boga.

4. Duchowość codzienności manifestująca się w działaniu

Święty Jan Bosko postrzegał pozytywnie zdolność człowieka do aktywności i działania. Wierzył, że sprawność działania, ofiarowana człowiekowi przez Boga jest jego bogactwem i potencjałem, który należy rozwijać i jak najlepiej wykorzystać. Sam pełen ufności w Opatrzność Bożą oddawał się z pasją i entuzjazmem niestrudzonej pracowitości, często przekraczającej granicę możliwości jednego człowieka: „Służmy Panu w świętej radości” — powtarzał⁵⁰.

Według myśli ks. Bosko aktywność ludzka uporządkowana i ukierunkowana na świat wartości ma charakter twórczy i pozytywny, jest narzędziem rozwoju i uświęcenia człowieka. Zakorzeniona i umotywowana przez wartości ewangeliczne i życie w Duchu, nabiera znaczenia duchowego i zbawczego. Aktywność taka staje się wyrazem ducha ludzkiego i jego doświadczenia Boga. Człowiek przez swoją działalność i pracę jednoczy się z Bogiem – Stwórcą i uczestniczy w Jego dziele stwarzania i przemiany świata⁵¹. Duchowy wymiar pracy i aktywności ludzkiej nabiera szczególnie znaczenia w świetle tajemnicy Wcielenia. Syn Boży stał się Człowiekiem, zamieszkał pośród nas, „ludzkimi rękoma pracował”, z żarem apostołskim „obchodził całą Galileę, nauczając w tamtejszych synagogach, głosząc Ewangelię o królestwie i lecząc wszelkie choroby i wszelkie słabości” (Mt 4, 23). Jezus Chrystus uświęca ludzką pracę i działanie.

Aktywność ludzka, będąca wyrazem intensywnej miłości nadprzyrodzonej do Boga, nabiera cech „mistyki czynu”⁵² i „ekstazy działania”⁵³. Sformułowanie „ekstaza działania” pochodzi od św. Franciszka Salezego. Św. Biskup Genewy

⁵⁰ G. Bosco, *Il Giovane Provveduto*, Torino 1847, s. 6.

⁵¹ Por. Jan Paweł II, *Encyklika „Laborem exercens”*, nr 24 [w:] Jan Paweł II, *Encykliki Ojca świętego Jana Pawła II*, Kraków 1996, s. 203.

⁵² Por. Jan Paweł II, *Przekroczyć próg nadziei*, Lublin 1994, s. 79.

⁵³ E. Vignano, *Ks. Filip Rinaldi autentyczny świadek i tłumacz „ducha salezjańskiego”*. *List okólny* [w:] *Akta Rady Wyższej*, nr 332, Kraków 1990, s. 35nn.

używał słowa „ekstaza” na określenie stanu duchowego uniesienia, podniesienia człowieka do stanu życia w Chrystusie, wyjścia człowieka poza siebie pod wpływem porywu miłości. Mówił on o trzech formach ekstazy: umysłu, uczuć i działania. Pierwsza „rodzi się z podziwu dla planu i dzieła Bożego”. Jest światłem przenikającym rzeczywistość i oświecającym drogę wiary. Druga forma ekstazy jest płomienną miłością, entuzjazmem. Trzecia — pasją apostołską. Pierwsza przejawia się zachwytem i uwielbieniem Boga, druga — gorliwością i całkowitym przyłgnięciem do Boga, trzecia, która jest zwieńczeniem dwóch pierwszych, wyraża się dziełami apostołskimi i intensywną działalnością⁵⁴.

„Ekstaza działania” jest wyrażeniem charakteryzującym duchowość ks. Bosko. Była ona w doświadczeniu duchowym Wielkiego Wychowawcy postawą przekraczania siebie, przekraczania własnych potrzeb, przyziemnych intencji, egoizmu, poszukiwania własnej chwały. Koncentrowała się natomiast na miłości Boga, który wzywa do budowania Królestwa Niebieskiego, do niestrudzonej pracowitości, wspaniałomyślnego oddania wszystkich sił na rzecz współdziałania z Bogiem w dziele wychowania i rozwoju duchowego młodzieży. Przybierała ona formy pasji apostołskiej. Stąd Ks. Bosko program swojego życia zamykał w wyrażeniu: *Da mihi animas, caetera tolle* — daj mi dusze, resztę zabierz.

Doświadczenie pierwszego Oratorium na Valdocco jest świadectwem wielkiego umiłowania Boga, Stwórcy wszechświata oraz wielkiego umiłowania życia. Święty Wychowawca był zatroskany, aby jego dzieła promieniowały klimatem duchowym, a jednocześnie tętniły entuzjazmem, twórczością i radością życia. Tworzył w swoich dziełach wychowawczych sprzyjające warunki do rozwijania aktywności swoich wychowanków w wszelkich możliwych wymiarach. Dbał o aktywność i rozwój fizyczny, intelektualny, psychiczny, uczuciowy, społeczny (współdziałania i współpracy, przyjaźni), a nade wszystko moralny i duchowy. Służyły temu gry i zabawy, ruch na świeżym powietrzu, przechadzki, wycieczki, muzyka, śpiew, deklamacje, akademie okolicznościowe, teatr, zajęcia plastyczne, sport, ćwiczenia sprawnościowe, koła zainteresowań, hobby, stowarzyszenia religijne, praktyki pobożne. Wszystko to miało wyzwolić potencjał drzemających w wychowankach talentów i zdolności oraz ukierunkować je na właściwy tok rozwoju.

⁵⁴ Por. *Carta della Missione...*, op. cit., art. 25; E. Vigand, *Charyzmat a modlitwa. List okólny [w:] Dokumenty Rady Generalnej*, nr 339, Kraków 1992, s. 13nn i 23; E. Vigand, *Ks. Filip Rinaldi autentyczny świadek i tłumacz „ducha salezjańskiego”*. List okólny [w:] *Akta Rady Wyższej*, nr 332, Kraków 1990, s. 35nn; J. Vecchi, *Wskazania w odniesieniu do praktyki duchowości salezjańskiej...*, op. cit., s. 27–30; N. Cotungo, *Don Bosco contemplativo* [w:] *Tempio di Don Bosco*, Torino, Novembre 1995 (nr 8) 4–5 i Dicembre 1995 (nr 9) 4–5.

Ks. Bosko wskazał swoim wychowankom oraz współpracownikom taki sposób przeżywania Ewangelii oraz taką duchowość, które były ściśle zespolone z życiem codziennym, bez konieczności odrywania się od realiów porządku doczesnego. Prowadził ich drogą „Ewangelii życia”, głosząc radosną nowinę o życiu ludzkim. Swoim wychowankom powtarzał: „Pragnę nauczyć was takiego stylu życia, który może napełnić was radością i uczyni szczęśliwymi”⁵⁵.

Pomagał odkrywać dzieło stworzenia jako wspaniały dar Stwórcy oraz uczył wrażliwości na znaki woli Bożej obecne w historii i wydarzeniach dnia powszedniego. W solidnej pracy ludzkiej, w podejmowaniu inicjatyw z odwagą i duchem przedsiębiorczości, w odpowiedzi na wyzwania czasu widział pełnienie planów Bożej Opatrzności. Stąd tak wielki akcent kładł na rzetelność w pracy, kompetencje i nabywanie potrzebnych kwalifikacji. Dyscyplinę, sumiennosc w pełnionych zadaniach i poczucie obowiązku traktował jako znaczące przejawy ascezy salezjańskiej⁵⁶.

Ks. Bosko w swojej spuściźnie pozostawił oryginalne doświadczenie wychowawczo-duszpasterskie zespalające harmonijnie w jedną całość różne treści, wartości, postawy pozornie przeciwstawne: dobroć i dyscyplinę, cierpliwość i obowiązkowość, spontaniczność i wierność wspólnym programom, radość i powagę, młodzieńczy entuzjazm i roztropność, zaradność życiową i uczciwość, pracę i modlitwę, nowoczesność i wierność tradycji. Zespałało ono we współbrzmiającą kompozycję istotne wymiary ludzkiego życia. „Było ono dla chłopców domem, który przygarnia; parafią, która ewangelizuje; szkołą, która przygotowuje do życia i podwórkiem, gdzie spotykają się przyjaciele i żyje się radośnie”⁵⁷.

5. Dobroć i serdeczność w kontaktach międzyludzkich

Chrześcijańska miłość, realizowana na polu wychowania młodzieży, w duchowości ks. Bosko przybiera w praktyce życia formę dobroci, życzliwości, gruntownej akceptacji i zaufania do człowieka. Ta postawa dobroci wychowawczej stanowi w dziełach salezjańskich „charakterystyczny i oryginalny element pedagogiczny i metodologiczny” całości metody wychowawczej⁵⁸. Święty Jan Bosko, nazwany

⁵⁵ MB III, s. 9: „Voglio insegnarvi un metodo di vita che vi possa... rendere allegri e contenti”.

⁵⁶ Por. Capitolo Generale 24 dei Salesiani di don Bosco (Roma, 19 II — 20 IV 1996), *Salesiani e laici: comunione e condivisione nello spirito e nella missione di don Bosco. Documenti capitolari*, Ed. SDB, Roma 1996, nr 97–98.

⁵⁷ *Konstytucje...*, op. cit., art. 40.

⁵⁸ *Karta Jedności Rodziny Salezjańskiej Księdza Bosko* (Rzym 1995), Wrocław 1998, art. 23.

przez Jana Pawła II „geniuszem serca”⁵⁹, wytyczył drogę „pedagogii dobroci”, odwołującej się do bogactwa i głębi serca ludzkiego, które zostało stworzone na „obraz i podobieństwo Boże” (Rdz 1, 26). Powtarzał swoim współpracownikom, że „wychowanie jest sprawą serca”.

Ks. Bosko określał tę postawę wychowawcy terminem *amorevolezza*. Słowo to nie było obrane przez Wielkiego Wychowawcę przypadkowo. *Amorevolezza* — praktyczna, doświadczalna w życiu codziennym miłość była odzwierciedleniem postawy miłosiernego Boga, który przyjmuje grzesznika⁶⁰. Chodzi tu o codzienną postawę, która nie jest jedynie zwykłą miłością ludzką ani też nie jest samą miłością nadprzyrodzoną. Stanowi ona ściśle zespolenie jednej z drugą, zakłada twórcze zaangażowanie się osoby wychowawcy, przyjęcie zdrowych zasad wychowawczych oraz odpowiedniego sposobu postępowania⁶¹.

Doświadczenie „serca oratoryjnego” ks. Bosko — *amorevolezza* w swojej podstawie posiada charakter teologiczny, znajduje swój wyraz w rzeczywistej i odczuwalnej miłości ludzkiej oraz nabiera wyraźnego sensu miłości wychowawczej.

Charakter duchowy i teologiczny tej miłości wychowawczej potwierdza ks. Bosko w opisie swojego proroczego snu z 9 roku życia. W śnie, który stał się dla niego inspiracją i programem życia, otrzymał on pouczenie od Jezusa Chrystusa, Dobrego Pasterza: „nie pięściami, ale łagodnością i miłością pozyskasz tych twoich przyjaciół”⁶². Następnie wyzna święty Wychowawca, że jego system wychowania opiera się całkowicie na słowach św. Pawła: „Miłość cierpliwa jest, łaskawa jest... wszystko znosi... we wszystkim pokłada nadzieję, wszystko przetrzyma”⁶³.

Więzi osobowe w myśli i praktyce pedagogicznej oraz duchowości ks. Bosko nabierają uprzywilejowanego i szczególnego znaczenia. Turyński Wychowawca wskazywał, że pozytywne, głębokie relacje między wychowankiem a wychowawcą stanowią fundament dzieła wychowawczego oraz rozwoju człowieka. Długoletnie doświadczenie wychowawcze ugruntowało ks. Bosko w przekonaniu, że duch rodzinny (*familiarità*), zażyłość, pogodne i serdeczne więzi przyjaźni stanowią fundament wytworzenia klimatu zaufania, a ten z kolei jest konieczny do skutecz-

⁵⁹ E. Viganò, *Nowe wychowanie. List okólny* [w:] *Atti del Consiglio Generale*, nr 337, Kraków 1992, s. 25.

⁶⁰ Por. J. M. Prelezo, *Sistema educativo ed esperienza oratoriana di don Bosco*, Torino 2000, s. 47–48.

⁶¹ Jan Paweł II, *List „Ojciec i nauczyciel”*, *op. cit.*, nr 12.

⁶² Giovanni Bosco, *Memorie dell'Oratorio di s. Francesco di Sales dal 1815 al 1855* (a cura di Antonio da Silva Ferreira), LAS, Roma 1991, s. 35.

⁶³ J. Bosko, *System Prewencyjny...*, *op. cit.*, s. 427.

nego wychowania⁶⁴. Był przekonany wewnętrznie, że zanim wdroży się wychowanków do dyscypliny, posłuszeństwa i uporządkowania, potrzebne jest wzbudzenie w nich przeświadczenia, że są darzeni autentyczną miłością. W swoim Testamencie Duchowym pozostawił następujące wskazanie: „Nieustannie dąż do tego, aby wychowankowie bardziej cię kochali, niż się siebie bali” (*Studia di farti amare piuttosto che farti tenere*)⁶⁵.

Ks. Bosko stosował mnóstwo różnych środków dla zmanifestowania tej praktycznej miłości wychowawczej: drobne upominki i pamiątki, obrazki, medaliki, słodycze, łakocie dodawane do posiłków, rzeczy codziennego użytku, jak skarpety, buty, ołówki do pisania. Miłość wyrażał poprzez wspólną zabawę, czas poświęcony wychowankom, śpiew, przechadzki. Szczególną uwagę przykładął do serdecznego przyjęcia wychowanka, pełnego życzliwości pierwszego kroku, pogodnego i radosnego sposobu bycia⁶⁶.

Fascynującym przykładem metody dobroci w posłudze apostołskiej był św. Franciszek Salezy, zwany „doktorem miłości”. Tego Świętego obrał ks. Bosko za patrona swoich dzieł: pierwszego Oratorium na Valdocco (1844), Zgromadzenia Salezjańskiego, Kościoła wybudowanego na Valdocco i inne. Diakon Bosko przed święceniami kapłańskimi uczynił swoim przewodnikiem świętego Biskupa Genewy. Zrobił postanowienie: „Będę się we wszystkim kierował miłością i dobrocią (słodyczą) św. Franciszka Salezego” (MB 1, 518).

W Regulaminie Oratorium z 1851–1852 stwierdza, że dzieło to złożone jest „pod patronat św. Franciszka Salezego, ponieważ ci, którzy pragną poświęcić się tego typu działalności, powinni obrać sobie tego Świętego za wzór miłości, przykładowego sposobu zachowania, które są źródłem tych owoców, jakie oczekuje się z tego dzieła oratoryjnego”.

Łagodność i dobroć św. Franciszka Salezego przybrały w Systemie Prewencyjnym ks. Bosko postać *amorevolezza* — jednego z trzech fundamentów tego systemu wychowawczego. Element ten w kontekście całego życia nabiera znaczenia szerszego i duchowego, przyjmując postać „ascezy dobroci”⁶⁷. Jest to asceza ukierunkowana na przełożenie chrześcijańskiej miłości na grunt wychowania. Motywem tak rozumianej ascezy jest okazanie młodemu człowiekowi dojrzałej, intensywnej, pięknej miłości poprzez konkretne doświadczenie dobra.

⁶⁴ Por. Jan Paweł II, *List Ojciec i nauczyciel...*, *op. cit.*, nr 12.

⁶⁵ G. Bosco, *Ricordi confidenziali al direttori delle case* [w:] Giovanni Bosco, *Scritti pedagogici e spirituali* (a cura di J. Borrego, P. Braidò, A. Ferriera da Silva), LAS, Roma 1987, s. 79.

⁶⁶ Por. J. M. Pallezo, *Sistema educativo...*, *op. cit.*, s. 50–51.

⁶⁷ *Karta Jedności Rodziny Salezjańskiej Księdza Bosko...*, *op. cit.*, art. 23.

6. Modlitwa prosta, apostołska i głęboko osadzona w życiu

Życie św. Jana Bosko było wypełnione mnóstwem zajęć, prac apostołskich, a jednocześnie było głęboko zakorzenione w Bogu. Modlitwa, którą praktykował Święty Wychowawca, była ściśle związana z jego posłannictwem i stylem życia, była to modlitwa wychowawcy-apostoła młodzieży.

Ks. Bosko osadził swoje życie duchowe na czterech charakterystycznych wskazania Jezusa Chrystusa dotyczących modlitwy⁶⁸: „módlcie się nieustannie, w każdym czasie” (Łk 21, 36), „na modlitwie nie bądźcie gadatliwi” (Mt 6, 7), „w modlitwie zwracajcie się z ufnością synowską do Boga słowem »Ojcze«” (por. Mt 6, 9), „trzeba się modlić i »oddawać cześć Ojcu w Duchu i prawdzie«” (J 4, 23).

Wychowawca z Valdocco przywiązywał do modlitwy bardzo wielką wagę. Twierdził, że „modlitwa jest jedyną siłą, na którą możemy liczyć”⁶⁹. Modlitwa ks. Bosko ogarniała całe jego życie: wyrażała się zażyłym dialogiem z Bogiem, przybierała formę niestrudzonej pracy dla Niego i troski o Jego Królestwo, była nieustannym myśleniem o Nim i o Jego sprawach, manifestowała się znoszeniem trudów apostołskich i cierpieniem — dla Niego, i z miłości do Niego. Jego dialog z Bogiem rozwijał się zarówno przez modlitwę myślną, słowną i liturgiczną, jak i poprzez spotkanie z Nim w młodym człowieku. Ks. Bosko traktował miłość i służbę młodzieży jako wyraz i narzędzie spotkania z Bogiem. Modlitwa Świętego Wychowawcy przechodziła w pracę i apostołat, a praca i apostołat wiodły do spotkania z Bogiem, tworząc harmonijną jedność.

Modlitwa i praca były dla ks. Bosko dwiema formami tej samej miłości Boga: miłości manifestowanej w sercu swoim (wewnętrznej) i na zewnątrz (apostołskiej). Ten rodzaj łączności z Bogiem przybrał charakter modlitwy „całym życiem” lub celebracji „liturgii życia”. Te wyrażenia pragną ukazać bogactwo modlitwy, która nie ogranicza się do praktyk i ceremonii, ale przenika i rozciąga się na wszystkie momenty życia. Modlitwa taka akcentuje, że serce człowieka jest świątynią Boga, w której nieustannie jest On wielbiony, adorowany — w niej składa Mu się kult duchowy.

Szczytowym przejawem modlitwy w dziełach ks. Bosko były sakramenty i liturgia. One stanowiły punkt centralny życia Oratorium na Valdocco i w innych dziełach salezjańskich. Metoda wychowawcza ks. Bosko jest nazywana „pedagogią sakramentalną”. Św. Wychowawca mówił o dwóch kolumnach jego gmachu wychowawczego: Sakramencie Pojednania i Eucharystii.

⁶⁸ Por. J. E. Vecchi, *Spiritualità salesiana...*, op. cit., s. 93.

Uroczyste celebracje liturgiczne w dziełach ks. Bosko były wielkim świętem, wyrazem radości płynącej z Paschy Pana. Wyzwalały one duchowy potencjał wszystkich uczestników. Przeżywane były one ze splendorem, pięknem ceremonii, uroczystą oprawą, śpiewami i muzyką, charakteryzowały się entuzjazmem, uroczystym klimatem, aktywnym uczestnictwem wszystkich. Były one starannie przygotowywane, zwłaszcza z punktu duchowego, poprzez tridua i nowenny. Ks. Bosko zapraszał do ich wspólnego przeżywania osoby znamienite, hierarchów kościelnych, dostojnych gości. Stanowiły one intensywne i uprzywilejowane momenty wychowawcze i ewangelizacyjne. Św. Jan Bosko w swoich czasach był nowatorem na polu liturgii młodzieżowej⁷⁰. Modlitwa i liturgia nie kończyła się praktykami i celebracją w kościele, ale przenosiła się na wszystkie pozostałe momenty dnia. W Oratoriach ks. Bosko „żyło się od święta do święta”. Ich rytm dyktował styl życia, pracy i zajęć.

Duchowość salezjańska w stylu ks. Bosko charakteryzuje się modlitwą pełną prostoty, dziecięcej ufności, pokory, zaufania w Bożą Opatrzność. Wychowawca turyński nieustannie podkreślał, że modlitwa powinna być radosna, twórcza, apostołska i bliska życiu: „W sprawach większej wagi — zachęcał swoich współpracowników ks. Bosko — zanim rozstrzygniesz, wnieś zawsze krótko swe serce ku Bogu”⁷¹. Ks. Bosko swoim przykładem modlitwy uczy rozpoznawać obecność i działanie Ducha Świętego w ludziach młodych. Pomaga poszukiwać woli Bożej i czynić sprawę ludzi młodych przedmiotem modlitwy, aby wypełniły się Boże zamysły wobec każdego z nich⁷².

Wychowywać ludzi młodych do wiary — oznacza uczyć ich pracować i modlić się. Wychowywać oznacza dzielić się z młodym człowiekiem doświadczeniem Ducha Świętego, doświadczeniem modlitwy.

7. Cześć i miłość do Maryi, Wychowawczynie Syna Bożego

Nabożeństwo do Najświętszej Maryi Panny jest głęboko zakorzenione w duchowości i posłannictwie salezjańskim. Duch Święty prowadził ks. Bosko poprzez

⁶⁹ MB III, s. 110.

⁷⁰ Por. Capitolo Generale Speciale (XX) della Società Salesiana, *Documenti Capitolari*, Roma 1972, nr 544.

⁷¹ J. Bosko, *Wskazania poufne* [w:] *Dyrektor salezjański. Posługa animacji i zarządu wspólnoty lokalnej*, Kraków 1993, s. 30.

⁷² Por. *Konstytucje...*, *op. cit.*, art. 88.

matczyne pośrednictwo Maryi. Służebnica Pańska, napełniona światłem Bożej mądrości, wiodła ks. Bosko drogami jego powołania⁷³.

Jan Bosko w cudownym śnie z dziewiątego roku życia na opiekunkę swojego powołania otrzymał Maryję, jako „Przewodniczkę i Mistrzynię”. I tak rozpoczął on swoją nadzwyczajną działalność wychowawczo-apostolską modlitwą: „Zdrowaś Maryjo” — jak twierdził — w Święto Niepokalanego Poczęcia NMP. Liturgiczne święta i uroczystości ku czci Maryi, Matki Bożej znaczyły, jak to podkreślał sam ks. Bosko, zasadnicze etapy rozwoju jego dzieł. Duch Święty za pośrednictwem Maryi kierował ks. Bosko w powołaniu do życia licznych zastępów apostolskich. Pod koniec życia, patrząc na owoce swojej pracy, wyznał, że „tego wszystkiego dokonała Maryja”.

Wychowawca z Valdocco nieustannie podkreślał Jej obecność w swoich dziełach. Była to obecność przede wszystkim wychowawczyni, nauczycielki, albowiem to Jej sam Bóg powierzył wychowanie swojego Syna. Ks. Bosko pisał: „Oświadczam wam wobec Boga: wystarczy, że jakiś chłopiec został przyjęty do domu salezjańskiego, aby Najświętsza Maryja Panna wzięła go zaraz pod swoją szczególną opiekę”⁷⁴. Odczytywano Jej obecność — jako Matki, która przyjmuje, towarzyszy i otacza czułą opieką, ale również jest znakiem zwycięstwa nad grzechem oraz pomocą w trudzie codziennego wzrostu i nabywania świętości.

Ks. Bosko uczył swoich współpracowników nie tylko spoglądać na Maryję i Ją podziwiać, ale traktować Ją również jako inspiratorkę i natchnienie w dziele wychowania. To Maryja, Dobra Pasterka ze snu z dziewiątego roku życia, prowadziła go i wskazała mu drogę przełożenia Ewangelii Jezusa Chrystusa, Dobrego Pasterza na język miłości wychowawczo-duszpasterskiej, metodę dobroci i łagodności.

Dalej Maryja jest dla wychowawcy w rodzaju św. Jana Bosko wzorem życia duchowego. Jest Mistrzynią w przeżywaniu zbawczych misterii Jezusa Chrystusa. To Ona z bliska towarzyszyła swojemu Synowi we wszystkich najważniejszych wydarzeniach naszego odkupienia. Ona uczy przeżywać Najświętszą Ofiarę uobecniającą wydarzenie z Kalwarii. Ona, Dziewica zasłuchana w Słowo Boże uczy „rozważać i zachowywać” je w swoim sercu. Ona jest nauczycielką modlitwy i jednoczenia się z Bogiem oraz wypowiedania Mu *fiat*.

W końcu Maryja była postrzegana w dziełach ks. Bosko jako wzór życia chrześcijańskiego, stawiany ludziom młodym. Ona — „najdoskonalsza chrześcijanka” jest przykładem rozeznania i przyjęcia własnego powołania, zakorzenie-

⁷³ Por. *Konstytucje...*, *op. cit.*, art. 1 i 20.

⁷⁴ J. Bosko, *List z Rzymu (10 V 1884)* [w:] *Konstytucje Towarzystwa św. Franciszka Salezego. Dodatek*, Rzym 1986, s. 442.

nie życia w Bogu, twórczego zaangażowania się w życie wspólnoty Kościoła oraz nabywania dojrzałości⁷⁵.

Św. Jan Bosko świadomy, że Maryja, posługując się nim, dokonuje „wielkich rzeczy”, na różne sposoby szerzył Jej kult, oddawał Jej cześć i zapalał miłością do Niej innych. Była to forma jeszcze głębszego zawierzenia Bogu przez Maryję swojej działalności dla młodzieży i przyznania Jej właściwego miejsca w „Bożej pedagogii”. Czczył Maryję pod różnymi tytułami (Pocieszycielka, Niepokalana oraz Wspomożycielka Wiernych), koncentrując się na żywej Osobie Matki Bożej i wiążąc Jej obecność ściśle z dziejami świata, historią Kościoła i potrzebami powierzonej Jego trosce młodzieży⁷⁶. Wiele gałęzi Rodziny Salezjańskiej w swoim oficjalnym tytule odwołuje się do Maryi, Matki Bożej.

La spiritualità dell'educatore nello stile di don Bosco

Parlando della spiritualità dell'educatore nello stile di don Bosco si può distinguere i tre poli della riflessione: 1) che cosa si intende con la parola *spiritualità*?, 2) quale contenuto si trova sotto l'espressione „spiritualità dell'educatore”?, 3) quale e' la specifica dell'esperienza educativo-pastorale di don Bosco? Usando la parola spiritualità nel contesto cristiano, si parla della vita nello Spirito Santo che significa un novo modo di esistere come figlio di Dio, un nuovo modo di pensare alla luce della fede, un nuovo stile dei rapporti interpersonali fondati sull'amore evangelico e un nuovo modo di agire con la forza testimoniando Dio.

Con l'espressione „spiritualità dell'educatore” si intende il modo di vita del educatore nelle Spirito Santo. È un modo di vita che unisce profondamente il lavoro educativo con lo spirito della persona. È un modo d'educazione che conduce al Cristo risorto.

Giovanni Bosco essendo proclamato santo dalla Chiesa nello stesso tempo è indicato come un modello di spiritualità per un educatore. Il suo metodo educativo (Sistema Preventivo) è anche una manifestazione della spiritualità.

Sulla base della riflessione fatta dai rappresentanti di tutti rami della Famiglia Salesiana espressa nella *Carta della Missione* si può elencare i seguenti elementi della spiritualità dell'educatore: 1) un progetto integrale ed unitario di educazione e di evangelizzazione: „Evangelizzare educando e educare evangelizzando”, 2) una ispirazione derivante dall'icona del Buon Pastore, 3) la carità pastorale dinamica che trova la sua fonte nel cuore di Cristo, 4) la spiritualità del quotidiano che si esprime nell'azione e nella vita, 5) l'amorevolezza salesiana che si estende nei tutti rapporti umani, 6) la preghiera apostolica, profonda, ma semplice, piena della fiducia in Paternità di Dio, 7) la devozione alla Maria, Madre ed Maestra a cui Dio ha affidato il suo Figlio per educarlo.

⁷⁵ Por. Capitolo Generale 21 della Società Salesiana, *Documenti Capitolari (Roma, 12 febbraio 1978)*, Editrice SDB, Roma 1978, nr 94.

⁷⁶ Por. *Carta della Missione...*, op. cit., art. 28.